

ματος ἐπὶ ὄλων τῶν ἄλλων ἡπείρων, πλὴν τῆς Ἀσίας, καὶ ὑπεροχὴν ἐπὶ τοῦ πλανήτου.

Ἡ Ἀσία ἔμεινε ἔξω τῆς κυριαρχίας του, διότι εἶχεν ἀναπτύξει ἴδιον πνεῦμα.

στ. Τὸ Ἀσιατικὸν πνεῦμα.

Εἰς τὴν Ἀσίαν ὑπάρχει ἓν αὐτονόμον πνεῦμα διαμορφωθὲν παραλλήλως πρὸς τὴν πνευματικότητα τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου. Τοῦτου κέντρα εἶναι αἱ Ἰνδαίαι καὶ ἡ Κίνα.

Αἱ Ἰνδαίαι, ἀφοῦ ἐπὶ αἰῶνας ἔζησαν μίαν στατικὴν ζωὴν λόγῳ τοῦ Θεουδαρχικοῦ Βραχμανισμοῦ, γίνονται περὶ τὸν 6^{ον} αἰῶνα κέντρον μιᾶς ζωηροτάτης κινήσεως, τοῦ Βουδδισμοῦ. Ἐμφανίζουσι μίαν βίωσιν τῆς ὑπάρξεως, ἣτις προσδιορίζει καὶ τὸν λόγον καὶ τὸ ἦθος καὶ τὸ κάλλος καὶ τὸ θεῖον. Ἡ χαρακτηριστικὴ ἀντίληψις τῆς εἶναι, ὅτι ἡ πλήρης προσήλωσις εἰς τὴν γῆιν ὑπαρξιν εἶναι ἀπάτη. Ἡ ἐλευθέρωσις ἀπὸ τῆν ἀσίγαστον προσπάθειαν, ἡ παθητικὴ κατάστασις, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ πάσαν ἐπιθυμίαν, πάσαν διάκρισιν, ἡ ἐκμηδένησις τοῦ ἐγῶ, ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατον.

Ὁ λόγος εἰσάγει τὴν παρατήρησιν τῆς φύσεως καὶ τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων τῆς ἐπὶ σκοπῶ ἀνευρέσεως τοῦ αἰωνίου κοσμικοῦ νόμου. Ἐπιφανειακῶς ἐμφανίζεται μία ἀέναντος ἀλλαγὴ, μία διαδοχὴ ζωῆς καὶ θανάτου, μία ἀκατάπαυστος κίνησις. Ὅσοι ὅμως δέχονται μόνον τοῦτο ὡς πραγματικότητα, δὲν θεωροῦνται ὅτι ἔχουσι ὀρθὴν γνῶσιν.

Τὴν ἀνύψωσιν εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην πρῶτος εἰσηγήθη ὁ Βούδδας (=ὁ φωτισμένος) γεννηθεὶς καὶ ζήσας περὶ τὸν 6ον αἰῶνα π.Χ. Ἐκ βασιλικοῦ γένους, ἐγκατέλειπε τὰ ἀνάκτορα τοῦ πατρὸς του διὰ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἣτις τοῦ παρεσχέθη διὰ θεοῦ φωτισμοῦ (!). Κατ' αὐτὸν ἡ ἀγνοία εἶναι πηγὴ τῆς ἀπατηλῆς ἀντιλήψεως, ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἓν ρεῦμα φαινομένων, ἀλλαγῆς, ἀνησυχίας, θλίψεως. Ἡ γνῶσις περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους ὄλων τῶν πραγμάτων, τῶν κινήσεων, τῶν θελήσεων καὶ ἐπιθυμιῶν ὁδηγεῖ μόνη εἰς τὴν ἀλήθειαν. «Τέσσαρα εἶδη κλίσεων ὑπάρχουσι, λέγει ὁ Βούδδας, ἡ

(1) Τὸ 545 π.Χ. ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων Βουδδιστῶν ὡς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Βούδδα, δι' ὃ καὶ ὁλόκληρος ἡ Ἀσία ἐορτάζει τὴν 2500 ἐπέτειον ταύτην.

κλίσις πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν, ἢ κλίσις πρὸς τὴν γνώμην, ἢ κλίσις πρὸς τὸ ἐνάρετον ἔργον, ἢ κλίσις πρὸς τὴν αὐτοεμφάνισιν. Ταῦτα ἔχουν τὴν ρίζαν των εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ συναίσθημα εἰς τὴν ἐπαφήν, ἢ ἐπαφή εἰς τὸ ἐξαπλοῦν βασιλεῖον, εἰς τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ἔννοιαν ἐκάστου πράγματος, ἢ ὅποια πάλιν προέρχεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Ἡ συνείδησις γεννᾶται ἀπὸ τὴν διάκρισιν». Οἱ ὑπερβαίνοντες τὴν διάκρισιν καὶ προτιμῶντες τὴν ἐκμηδένισιν εἶναι οἱ ἀληθῶς «γνωρίζοντες», ὅχι οἱ ἐπιζητοῦντες τὴν ἐπὶ μέρους ἐμπειρικὴν γνῶσιν⁽¹⁾.

Τὸ ἦθος εἶναι ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῶν ἐπιθυμιῶν. Ἀνώτατον πρόσωπον εἶναι ὁ ἀναχωρητής, ὅστις εἰς τὰ δάση σκέπτεται περὶ τοῦ ὅλου κόσμου.

«Ὅλοι, λέγει ὁ Βούδδας, ὅσοι κατενόησαν ὀρθῶς τὰς δύο ἀπόψεις, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην, τὴν ὑπέρβασιν τῆς ἀληθείας, οἱ ἄνευ ἐπιθυμίας, ἄνευ μίσους, ἄνευ πλάνης, ἄνευ δίψης, οἱ μὴ προσκολλώμενοι εἰς τίποτε, οἱ γνωρίζοντες, οἱ οὔτε ἐνθουσιαζόμενοι οὔτε ἀπογοητευόμενοι, οἱ μὴ ἔχοντες καμμίαν προτίμησιν, αὐτοὶ θὰ λυτρωθοῦν ἀπὸ τὴν γέννησιν, τὸ γῆρας, τὸν θάνατον, τὴν μέριμναν, τὴν θλίψιν, τὸν πόνον, τὴν κατῆφειαν, τὴν ἀπελπισίαν, τὸ πένθος»⁽²⁾.

Εἰς τὴν τελείωσιν δύναται νὰ φθάσῃ πᾶς τις ἀσχέτως καταγωγῆς, ἀσχέτως κοινωνικῆς τάξεως. «Πᾶς ἄνθρωπος, εἴτε ἐξ ἱερατικῆς τάξεως, εἴτε ἐκ τῆς τάξεως τῶν πολιτῶν, εἴτε ἐκ τῆς τάξεως τῶν ὑπηρετῶν, ὅστις ἀπελθὼν ἐκ τῆς κατοικίας του εἰς τὴν ἐρημίαν ἀπέχει τοῦ φόνου, ἀπέχει τῆς κλοπῆς, ἀπέχει τῆς ἀσελγείας, ἀπέχει τοῦ ψεύδους, τῆς ἔριδος, τῆς κακολογίας, δὲν εἶναι φιλήδονος, δὲν εἶναι κακόβουλος, εἶναι φιλοδίκαιος ἀποφεύγει τὸ κακόν . . . δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν τάξιν τοῦ τελείου»⁽³⁾.

Ἐνσάρκωσιν τοῦ βουδδιστικοῦ τούτου ἡθους παρουσίασεν εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁ ἐλευθερωτὴς τῶν Ἰνδιῶν Gandhi.

Τὸ κάλλος ἐπιδιώκει τὴν ἀποτύπωσιν τοῦ συγκεκριμένου κόσμου, μὲ τὸ πλῆθος τῶν παραστάσεων καὶ τὴν ἀπειρίαν τῶν μορφῶν καὶ πράξεων, ἵνα οὕτω γεννήσῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ χάους, ἀλλὰ

(1) *Buddho Gotamo*, Reden und poetische Stücke, deuts. Übers. K. Neumann, München 1948, σ. 68 - 72.

(2) Αὐτόθι.

(3) Αὐτόθι σ. 63 - 65.

καὶ τὸν πόθον ὑπερβάσεώς του. Ἀπὸ τὴν Ἰνδικὴν τέχνην ἔλλειπει τὸ μέτρον, ἡ ἄρμονία, ἡ ἐνότης. Τοῦτο βλέπομεν καὶ εἰς τοὺς ναοὺς καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ εἰς τὰ ἀγάλματα τὰ παριστώμενα μὲ πολλὰς χεῖρας καὶ πολλὰς κεφαλὰς. Ἀκόμη καὶ τὰ ἔπη τῶν εἶναι ἀπέραντα μὲ πλῆθος μύθων, παραδόσεων, δράσεων, χωρὶς νὰ διακρίνωμαι σαφῶς αἱ ἀτομικότητες. Ἡ φαντασία εἶναι ὀργιαστικὴ, ὅπως ἡ βλάστησις τῆς «ζούγκλας». Ἡ διάρκεια καὶ τῆς πάλης καὶ τῆς τιμωρίας εἶναι χρονικῶς ἀκαθόριστος.

Τὸ θεῖον νοεῖται ὡς ἡ ἐσχάτη κοινὴ ἀρχὴ ἐξ ἧς γεννῶνται τὰ ὄντα. Τοῦτο παρομοιάζεται πρὸς μίαν πηγὴν ἐξ ἧς γεννῶνται πολλοὶ ρυάκες, αἵτινες ἐφ' ὅσον ἀπομακρύνονται τῆς πηγῆς παύουν νὰ ἔχουν καθαρότητα. Ἡ ἄρνησις τῆς ἀτομικεύσεως, ἡ ἄρνησις τῆς προσωπικῆς βουλήσεως, ἡ ἐκμηδένισις τοῦ Ἐγὼ καθιστᾷ ἱκανὸν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν καθαρὰν πηγὴν. Εἶναι ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Nirvana, τὴν ἀπόλυτον γαλήνην, τὸ ἀνώτατον τὸ ὅποιον προσεγγίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ θεῖον καὶ τὸν καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ συγχωνευθῇ πρὸς αὐτό.

Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Βουδδισμού, διαδοθεῖσα εἰς λίαν ἐκτεταμένας περιοχάς, ἔλαβε μίαν διαφοροποίησιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν συμβᾶσαν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ διὰ τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ Προτεσταντισμοῦ. Εἰς τὴν Νότιον Ἀσίαν αἱ Ἰνδία, Κεϋλάνη, Ἰνδονησία, Βιρμανία, Ἰνδοκίνα, Σιάμ ἔχουν ἓνα Βουδδισμόν μὲ ἐξωτερικότητα, ἐν τῇ πράξει τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ὁ Πολυθεϊσμός καὶ ἐπιζητεῖται ἡ ἀναγέννησις ἐνὸς ἐκάστου ἀτόμου, ἐξ οὗ καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάρτησις. Εἰς τὸ Θιβέτ, Μογγολίαν, Κίνα, Κορέαν, Ἰαπωνίαν ἔχομεν ἓνα Βουδδισμόν μὲ μεγαλυτέραν ἐσωτερικότητα, ἀσκοῦντα ἐν τῇ πράξει ἓνα Μονοθεϊσμόν, ἐξ οὗ καὶ ὁ κοινωνικὸς καὶ πολιτικὸς συγκεντρωτισμός.

Ἡ Κίνα διεμόρφωσεν ἐνωρὶς ἓν ἄλλο πνεῦμα. Παραδίδεται, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1122 π.Χ. οἱ ἀλληλοδιαδόχως βασιλεύσαντες τῆς δυναστείας τῶν Dschou ἐδίδαξαν τοὺς κατοίκους τῆς τὴν κατασκευὴν τῶν πρώτων οἰκιῶν, ναῶν καὶ ἀνακτόρων, καθώρισαν τὸν θεσμόν τοῦ γάμου, διέδωσαν τὴν γεωργίαν, κτηνοτροφίαν καὶ ἀλιείαν, εἰσήγαγον τὴν παρατήρησιν τῶν ἀστέρων καὶ τὴν κατανομὴν τοῦ χρόνου, ἐθέσπισαν θρησκευτικὰς ἐορτάς καὶ ἐπέβαλον νόμους μὲ κυρώσεις διὰ τοὺς παραβάτας τῶν. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς δηλαδὴ διεμορφώθη μία ἀνωτέρα ζωὴ, θρησκευτικὴ, κοινωνικὴ, ἠθικὴ, ἐπιστημονικὴ μεταδιδομένη ὡς παράδοσις.

Ἄ Ο Κονφούκιος (=διδάσκαλος Κουνγκ) περὶ τὸ 500 π.Χ. ἤρχισε

πρῶτος νὰ καταγράφη συστηματικῶς τὰς παραδόσεις, ἀποτελεσθέντος τοῦ βιβλίου King (=κανών). Τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τούτου συγκριθέντα πρὸς τὰ δεδομένα τῆς Ἀστρονομίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν θέσιν τῶν ἀστερισμῶν ἠλέγχθησαν ὡς ἀκριβῆ.

Τῆς αὐτῆς ἐποχῆς σοφὸς εἶναι ὁ Lao—tse (=ὁ σοφὸς παῖς). Οὗτος διδάσκει τὸν σταχασμόν, τὴν ἐσωτερικότητα, τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὰ βιωτικὰ ὡς μέσον συμμετοχῆς εἰς τὸ «Ταό». Ὁ ὄρος σημαίνει κατ' ἀρχάς τὴν ὁδὸν τῶν ἀστέρων, ἔπειτα σημαίνει τὸν αἰώνιον κοσμικὸν νόμον. Σύγγραμμα τοῦ Lao—tse εἶναι τὸ «Γάο teh King» (τὸ βιβλίον τοῦ νόμου καὶ τῆς ἀρετῆς). Ἐκεῖθεν ἡ ὄλη διδασκαλία του ἀπεκλήθη Ταοῖσμός.

Τὰ δύο ταῦτα ρεύματα, ὁ Κονφουκιανισμὸς καὶ ὁ Ταοῖσμός ὑπάρχουν μέχρι σήμερον παράλληλα εἰς τὴν Κίναν προσδιορίζοντα συνεχῶς τὴν ζωὴν τῆς καὶ ἔχοντα τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά :

Ὁ λόγος διὰ τὸν Κονφούκιον νοεῖται ὡς στροφή πρὸς τὸ παρελθόν, ὡς γνῶσις τῆς παραδόσεως, διότι οἱ πρόγονοι ὄλα τὰ εἶχον εὖρει. Ἐκεῖνοι εἶχον ἔνωρις προσδιορίσει, ὅτι εἰς τὸν κόσμον ὑπάρχουν αἰώνιοι νόμοι κινήσεως, οἵτινες γεννοῦν τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα, τὰς ὥρας τοῦ ἔτους, τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων. Ἡ γνῶσις τῶν νόμων τούτων εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι τὸν καθιστᾷ ἱκανὸν νὰ μὴ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς αὐτούς.

Ὁ Lao—tse ἔχει ἄλλου τύπου σκέψιν, διδάσκων τὴν ἄρνησιν τῆς ἐμπειρικῆς γνῶσεως. «Τὸ νόημα, ποὺ δύνασαι νὰ σκεφθῆς, λέγει, δὲν εἶναι τὸ αἰώνιον νόημα. Τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὅποῖον δύνασαι νὰ καλῆς δὲν εἶναι τὸ αἰώνιον ὄνομα. Ἐκεῖθεν τοῦ ὀνομασμένου εὐρίσκειται ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Ἐντεῦθεν τοῦ ὀνομασμένου εὐρίσκειται ἡ γένεσις τῶν ὄντων. Ὑπάρχει ἡ τάσις πρὸς τὸ αἰωνίως ἐκεῖθεν, πρὸς τὴν θέαν τῶν δυνάμεων καὶ ἡ τάσις πρὸς τὸ αἰωνίως ἐντεῦθεν, πρὸς τὴν θέαν τῆς τοπικότητος» (1).

Ὁ προσδιορισμὸς οὗτος τῆς Κινεζικῆς σκέψεως εἴτε ἐκ τῆς παραδόσεως εἴτε ἐκ τῆς μεταφυσικῆς συνετέλεσεν, ὥστε αὕτη νὰ μείνῃ εἰς στασιμότητα μέχρι τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα. Τοῦτο συνέβη περὶ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅποτε αὕτη ἐδανείσθη τὴν ἐμπειρικὴν μέθοδον καὶ ἤσκησεν ἐπιστήμην ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐννοίᾳ.

(1) *Laotse, Vom Sinn und Leben*, deuts. von R. Wilhelm, Düsseldorf 1952 σ. 3.

Τὸ Κινεζικὸν ἦθος ἔχει ἄλλην μορφήν εἰς ἐκάστην ἀπὸ τὰς δύο διδασκαλίας. Ὁ Κομφούκιος περιορίζεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν συμμόρφωσιν τῶν προσώπων. Ἡ μίμησις τῶν πράξεων τῶν προγόνων εἶναι τὸ μόνον ποῦ ζητεῖ. Ἀκριβῶς τὰ ἔργα του εἶναι συλλογαὶ πράξεων καὶ λόγων παλαιῶν ἀνδρῶν. Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς διδασκαλίας του εἶναι μίᾳ μοιρολατρεία. Ὅλα τὰ θεωρεῖ, ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ οὐρανοῦ, τόσον τὰ καλὰ ὅσον καὶ τὰ κακὰ : «Μόνον ὁ οὐρανὸς εἶναι, λέγει, μέγας. Νὰ δημιουργῆ τις χωρὶς νὰ δεῖ εἶναι ἡ ὁδὸς τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ τελείωσις εἶναι ἔργον τοῦ οὐρανοῦ». Ὁ ρόλος τῆς ἀτομικῆς προσπάθειας, τῆς εὐθύνης τοῦ προσώπου διὰ τὴν ζωὴν του καὶ διὰ τὴν ψυχὴν του εἶναι περιορισμένος. Δὲν προβάλλεται τόσον ἀποφασιστικὸς ὅσον εἰς τοὺς Εὐρωπαίους. Ὁ Κομφούκιος εἶναι γενικῶς ὁ ἄνθρωπος τῶν συμβιβασμῶν καὶ τῆς μετριότητος. Δὲν ζητεῖ τὴν διάκρισιν, τὸ ἐξαιρετικόν, τὸ ἀπόλυτον. Ἀρεταὶ δι' αὐτὸν εἶναι ἡ νομιμοφροσύνη, ἡ ἀξιόπρεπεια, ἡ ἐπιμέλεια, ἡ ἀγαθοεργία, ἡ εἰρηνικὴ σχέσις πρὸς πάντας. Ὅταν ἠρωτήθη, ἐὰν ὑπάρχη εἷς μόνον κανὼν, ὅστις νὰ ρυθμίζῃ τὴν διαγωγὴν μας, ἀπήντησε. «Ναί, ὁ ἐξῆς. Ὅ,τι δὲν θέλεις νὰ σοῦ κάμουν, μὴ κάμῃς εἰς τοὺς ἄλλους» (1). Καθῆκον ἐκάστου θεωρεῖ, νὰ ὑπερβαίῃ τὸ ἄτομόν του καὶ νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν ὅλους τοὺς ἄλλους, τοὺς ἀνωτέρους, τοὺς κατωτέρους, τοὺς προγόνους, τοὺς γονεῖς, τὰ τέκνα. Οἱ σοφοὶ τοῦ Κομφουκιανισμοῦ δὲν εἶναι θεωροί, ὅπως οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι, ἀλλὰ πρόσωπα εὕρισκόμενα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀρχόντων, ἵνα τοὺς βοηθοῦν κατὰ τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας.

Ὁ Lao-tse ἐκπροσωπεῖ ἓν ἄλλο ἦθος. Ἀποφεύγει τὴν πράξιν τῆς ζωῆς καὶ ἐξυμνεῖ τὸν στοχασμόν. «Ἐκεῖνος, λέγει, ὅστις γνωρίζει τοὺς ἄλλους εἶναι εὐφυῆς, ἐκεῖνος ὅστις γνωρίζει τὸν ἑαυτόν του εἶναι σοφός. Ἐκεῖνος ὅστις νικᾷ τοὺς ἄλλους ἔχει δύναμιν, ἐκεῖνος ὅστις νικᾷ τὸν ἑαυτόν του εἶναι ἰσχυρός. Ἐκεῖνος ὅστις ἐπιτυγχάνει ἔχει θέλησιν, ἐκεῖνος ὅστις ἔχει αὐτάρκειαν εἶναι πλούσιος. Ἐκεῖνος ὅστις δὲν χάνει τὴν θέσιν του ἔχει διάρκειαν, ἐκεῖνος ὅστις οὐδὲ μὲ τὸν θάνατον χάνεται, ἐκεῖνος ζῆ» (2).

Ἡ ἀποφυγὴ ὅμως τῆς σπουδῆς τῆς συγκεκριμένης ζωῆς παρὰ τῶν δύο τούτων διδασκάλων εἶχε συνεχῶς ἐκδήλους συνεπείας. Ὡδήγει εἴτε εἰς τὸν Μανδαρινισμόν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν τυπικότητα καὶ

(1) Confucius, Pensées morales, tr. R. Brémond, Paris 1953.

(2) Lao-tse, ἔνθα ἄνωτ. σ. 35.

ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς πίστεως εἰς ἀρχάς, εἴτε εἰς τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Τοῦτο ἐγέννα μίαν ἀστάθειαν κοινωνικὴν, ἐρμηνεύουσιν καὶ τὰς ἄκρας μεταπτώσεις τοῦ Κινεζικοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας ἐγνωρίσαμεν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας.

Τὸ κάλλος εἰς τοὺς Κινέζους ἐμφανίζει μίαν τυπικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀσάφειαν, διότι ἐμπνέεται ἀπὸ κοσμολογικὰς ἰδέας ἐπίσης ἀσαφεῖς. Ἐκεῖθεν καὶ αἱ ξενίζουσαι μορφαὶ τῆς κινεζικῆς τέχνης. Αὕτη μόνον εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἐπιτυγχάνει. Ἐπίσης ἡ ἀγγειοπλαστικὴ δίδει ἐξαιρέτα ἔργα, ἀριστουργήματα δὲ ἡ μικρογραφία. Ἡ μουσικὴ καλλιεργεῖται ἐνωρίς. Ἐδῶ κατὰ πρῶτον εἰσήχθησαν τὰ μουσικὰ σημεῖα, ἡ θέσις τῆς ὁμῶς εἶναι ὑπηρετικὴ εἰς τὰς λατρευτικὰς πράξεις. Ἡ ζωγραφικὴ προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀπόδοσιν τῆς κινήσεως, διότι ὁ τυπικισμὸς καὶ τὸ τελεταρχικὸν εἶχε κυριαρχήσει εἰς τὴν ζωὴν. Ἐπίσης ἡ λαμπρότης τῶν χρωμάτων εἶναι χαρακτηριστικὴ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει τὸ παράδοξον τόσον εἰς τοὺς ναοὺς ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλὰ καὶ τὸ λεπτὸν καὶ χαρῖεν. Ἀκόμη περισσότερο μᾶς ξενίζουν τὰ ἔργα τῆς κινεζικῆς γλυπτικῆς καὶ τὰ σύμβολα τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τελετὰς καὶ ἑορτὰς.

Τὸ θεῖον εἰς τοὺς Κινέζους εἶναι ἀκαθόριστον.

Ὁ Κονφούκιος ἔλεγε: «Τίποτε δὲν ἀρνοῦμαι καὶ τίποτε δὲν δέχομαι ἀπολύτως. Ἡ ρῆσις τοῦ «μόνον ὁ οὐρανὸς εἶναι μέγας» ἐκφράζει κατὰ τρόπον γενικὸν τὴν θρησκευτικότητά του. Δὲν θέλει οὔτε προσευχάς, οὔτε λατρείαν, οὔτε δόγματα, οὔτε μετάφυσικὰς θεωρίας καθωρισμένας. Ἀφοῦ, λέγει, δὲν γνωρίζω τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος, πῶς νὰ γνωρίσω τί εἶναι ὁ Θεός; Οὔτε φυγὴν τοῦ κόσμου δέχεται, οὔτε μυστικισμὸν, οὔτε θαύματα. Πρακτικῶς λατρεύει τὴν γῆν μὲ προσφοράς ὡς προστάτιδα τοῦ μόχθου τοῦ γεωργοῦ, λατρεύει τοὺς προγόνους, διότι τοῦ παρέχουν ὑποδείγματα ζωῆς, λατρεύει τὸν οὐρανὸν ὡς τὸ μεγαλύτερον περιέχον. Δὲν ἔχει σαφῶς ὠρισμένον ἱερατεῖον. Ὁ πολιτικὸς ἀρχὼν εἶναι καὶ θρησκευτικὸς.

Ὁ Lao - tse ἔχει πνευματικωτέραν ἀντίληψιν περὶ θεοῦ. Τὸ νοεῖ ὡς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, ὡς τὸ «Μέγα ἔσχατον», ὡς τὸ «Ταό», τὸν νόμον, τὸν λόγον, τὴν ὁδόν, τὸ μέτρον, τὸ πνεῦμα. Ἡ ἀνύψωσις πρὸς αὐτὸ εἶναι τὸ κύριον. Τὸ ἐπὶ μέρους, ἡ ἀτομικότης, τὸ Ἐγὼ δύνανται νὰ παραπλανήσουν. Ἐκεῖθεν τὸ καθῆκον ἀπαρνήσεώς των. «Ἡ ἀρχὴ τοῦ εἶναι, λέγει, καλεῖται μήτηρ τοῦ κόσμου. Ὁ εὐρίσκων τὴν μητέρα του ἀναγνωρίζει τὴν παιδικότητά του, ὁ δὲ γνωρίζων τὴν παιδικότητά του διατηρεῖ τὴν γνῶσιν τῆς μητρὸς του.

Ἔστιν καταργήση τὸ Ἐγώ, δὲν ἔχει κίνδυνον πλέον» (1). Δύο κοσμικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν κατ' αὐτόν, τὸ κατώτερον σκοτεινότερον, τὸ ἐπίγειον, τὸ yin, καὶ τὸ ἀνώτερον, ὑψηλότερον, φωτεινότερον, τὸ yang. Ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις περὶ τῶν δύο τούτων ἀποτελεῖ τὸ «Ταό».

Τὸ Ἀσιατικὸν πνεῦμα ἔχει ἴδιον χαρακτήρα, εἶναι αὐτόνομον καὶ ἀνεφάνη εἰς ἴδιον χῶρον κλειστὸν δι' ἑαυτόν. Αἱ δύο μορφαὶ τοῦ ἠνδρικοῦ καὶ τῆς γυναικείας ἔχουν κοινὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ ἴδια. Πλὴν τούτων, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας διαμορφοῦνται καὶ ἄλλοι ἐπὶ μέρους τύποι τούτου ὅπως ὁ Ἰαπωνικὸς, ὁ Κορεατικὸς, ὁ Σιαμαῖος. Ἡ ἀπόκλισις τῶν ὁμῶς ἀπὸ τοὺς δύο βασικοὺς τύπους δὲν εἶναι μεγάλη, προέρχεται δὲ τόσον ἀπὸ γεωφυσικὰ αἷτια, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν ποικίλλοντα βαθμὸν ἄλλων ἐπιδράσεων.

ζ'. Τὸ Παγκόσμιον πνεῦμα.

Τὸ πνεῦμα κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἐνεφάνισε μίαν διαφοροποίησιν εἰς Ἑλληνικόν, Ἰουδαϊκόν, Ρωμαϊκόν, Χριστιανικόν, Εὐρωπαϊκόν καὶ Ἀσιατικὸν πνεῦμα. Ἐκαστον τούτων ἐγεννήθη παρ' ὠρισμένου λαοῦ, δι' ὃ καὶ ἔχει διάφορον φυσιογνωμίαν, μὲ τάσιν ὅπως αὕτη διατηρῆται συνεχῶς. Ἡ μορφή πορείας ὁμῶς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος μεταβάλλεται σημαντικῶς.

Οἱ λαοὶ εἰς τὸ ἐξῆς παραλλήλως πρὸς τὸ ἴδικόν των χαρακτηριστικὸν πνεῦμα ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν καὶ γνωρίζουν τὰ πνεύματα ἀλλήλων. Ἡ ἠύξημένη ἐπικοινωνία καὶ ἡ ἀμοιβαία μετάδοσις στοιχείων γίνεται κατὰ ποικίλους τρόπους. Κατὰ πρῶτον λαοὶ ἰστάμενοι πολιτιστικῶς ὑψηλότερον ἐπιζητοῦν μίαν κυριαρχίαν ἐπὶ λαῶν ἰσταμένων χαμηλότερον, πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατ' ἀρχάς, πνευματικὴν κατόπιν. Τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη εἰς τὰς ἀποικίας των μεταδίδουν τὸ πνεῦμα των διὰ τῆς διοικήσεως καὶ διὰ θεμελιώσεως ἰδρυμάτων ἐκπαιδευτικῶν, θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν. Προσέτι εἰς τὰ ἰδρύματα τῶν Μητροπόλεων των δέχονται σπουδαστὰς ἀπὸ τὰς ὑποαναπτύκτους χώρας. Συνάπτονται ἐπίσης συμφωνίαι πολιτιστικῆς ἐπικοινωνίας, Ἡ πνευματικὴ κηδεμονία ἀκολουθεῖται ἀπὸ τὸ φαινόμενον τῆς πνευματικῆς ἐνηλικιώσεως ὠρισμένων περιοχῶν. Τοῦτο ἀρχίζει εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν ἠπειρον, τὴν Βόρειον κατ' ἀρχάς, τὴν Νότιον κατόπιν. Ὑπὸ ἄλλον τύπον ἐμφανίζεται ἡ εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα μέθεξις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς.

(1) Lao-tse, αὐτόθι σελ. 57.

Ἄλλοι τρόποι ἐπικοινωνίας μεταξύ τῶν λαῶν εἶναι ἡ διπλωματική σύνδεσις, αἱ οἰκονομικαὶ συναλλαγαί, ἡ ἔνταξις εἰς συμμαχίας καὶ ἀντιμαχίας, ἡ ἐπίσκεψις διὰ περιηγητῶν, ἡ ἐγκατάστασις παροικιῶν καὶ ἐμπορειῶν, ἀποστολῶν ἐπιστημονικῶν, θρησκευτικῶν, τεχνικῶν, ὑγειονομικῶν, ἡ συμμετοχὴ εἰς παγκόσμια συνέδρια, ἐνώσεις καὶ συμβάσεις. Ἐπιχειρεῖται ἀκόμη ἡ ἐκουσία ἐγκατάστασις ὑπερεθνικῶν θεσμῶν διακυβερνήσεως διὰ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν καὶ τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν. Πάντα τὰ ἀνωτέρω προσήγγισαν τόσον τοὺς λαοὺς, ὥστε νὰ γεννηθῆ ἓν Παγκόσμιον πνεῦμα. Τοῦτο ἔχει ὡς χαρακτηριστικὰ τὴν ὑπὸ διαφόρων λαῶν ἀναγνώρισιν καὶ βίωσιν τῶν αὐτῶν ἀξιῶν καὶ μορφῶν ζωῆς. Ὁ σήμερον ταξιδεύων ἀπὸ χώρας εἰς χώραν βλέπει νὰ συμβαίη τοῦτο δι' ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πνεύματος.

Ὁ λόγος ἀποδεικνύεται ὡς πράγματι «κοινὸς» κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν Στωϊκῶν. Τὰ αὐτὰ προβλήματα ἀπασχολοῦν τὴν ἐπιστήμην ὅλων τῶν χωρῶν, τὰ δὲ ἐπιτεύγματα καὶ τὰς προόδους τῆς οἰκιοποιοῦνται ὅλοι οἱ λαοὶ καὶ ὅλαι αἱ φυλαὶ καὶ γλώσσαι. Συνήθως ταῦτα πραγματοποιοῦνται διὰ βαθμιαίας συμβολῆς ὅλων. Δὲν ὑπάρχει κλειστὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ τὰ προβλήματα συζητοῦνται ἐπὶ παγκοσμίου ἐπιπέδου. Συχνὰ αἱ λύσεις σημειοῦνται συγχρόνως εἰς πλείονας χώρας, διότι αὗται εἶναι ἐπακόλουθον ὀριμάνσεως, μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν μακρὰν ἐπάσιν, ἀσκηθεῖσαν ἀπὸ κοινοῦ.

Τὸ ἦθος ἐγένετο παγκόσμιον, διότι αἱ αὐταὶ βασικαὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς. Ἡ εἰλικρίνεια, ὁ ἀλτρουϊσμός, ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ δημιουργικότης, ὁ φωτισμός τοῦ νοῦ, ἡ ἐντιμότης, ὁ σεβασμός τοῦ ἀτόμου εἶναι καθολικαὶ ἀξίαι, οἱ δὲ παραβαίνοντες ταύτας ἐντρέπονται νὰ ὁμολογήσουν φανερῶς τὴν παράβασιν. Ὅσα εἶναι ἠθικῶς ἐπιλήψιμα, ἴδια πολιτικαὶ πράξεις βίας, κατακτήσεων, πολιτικῶν ἐγκλημάτων, καλύπτονται μὲ δικαιολογίας, μὲ ὑπεκφυγὰς καὶ ψευδεῖς ἀντικατηγορίας. Ἡ δύναμις τῆς παγκοσμίου συνειδήσεως εἶναι τόσον ἰσχυρὰ, ὥστε τὴν ὑπολογίζουσι συνεχῶς οἱ ἰσχυροὶ τῆς ἡμέρας. Τοῦτο ἐπέκύρωσαν νὰ διεθνή γεγονότα τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων. Λαοὶ ἀπέχοντες ἀλλήλων, παρωθούμενοι ἐκ τοῦ κοινοῦ ἀνθρωπίνου ἦθους, ἐβοήθησαν τοὺς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ ἐλευθερίας, τοὺς δοκιμασθέντας ἀπὸ θεομηνίας, τοὺς ἀδικηθέντας παρ' ἄλλων ἰσχυρῶν.

Τὰς ἐπιταγὰς τῆς διεθνοῦς συνειδήσεως μεταβάλλουσι εἰς ἔργα ὀργανισμοὶ εἴτε διαρκεῖς, εἴτε περιοδικῶς λειτουργοῦντες. Ὁ Διεθνῆς Ἐρυθρὸς Σταυρὸς, τὸ Διεθνὲς Δικαστήριον, αἱ Διεθνεῖς Συμ-

βάσεις κατὰ τῆς δουλείας, τῆς σωματεμπορείας, τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀνηλίκων, αἱ περὶ ἐκδόσεως ἐγκληματιῶν, καταδιώξεως τῶν ἐμπόρων ναρκωτικῶν, προστασίας αἰχμαλώτων, ἀμάχων, καὶ ἄλλαι ἐξεπήγασαν ἐκ τοῦ διεθνοῦς ἥθους. Αἴτημα τῆς διεθνοῦς συνειδήσεως συνεχές εἶναι ἡ «Ἐνωσις τῶν Ἐθνῶν» εἰς Πανανθρωπίνην κοινότητα.

Τὸ *κόλλος* ἔλαβε παγκόσμιον μορφήν, διότι ὅλοι αἱ μεγάλοι δημιουργία ἀναγνωρίζονται καὶ οἰκιοῦνται παρ' ὅλων τῶν λαῶν. Ρυθμοὶ καὶ τύποι Ἀρχιτεκτονικῆς, Γλυπτικῆς, Ζωγραφικῆς ἐμφανίζονται οἱ αὐτοὶ ἐν χρήσει. Ἐκαστον κράτος δαπανᾷ ἀφειδῶς, ὥστε νὰ ἀποκτήσῃ διὰ τὰ Μουσεῖα τοῦ καὶ τὰς Πινακοθήκας τοῦ ἔργα, εἰ δυνατόν ὅλων τῶν ξένων καλλιτεχνῶν. Τὸ αὐτὸ ὕφος λόγου ἀνευρίσκεται εἰς τὸ διήγημα, τὸ θέατρον, τὴν ποίησιν εἰς παγκόσμιον κλίμακα. Αἱ μεταφράσεις τῶν ἐπιχειροῦνται τόσον ἐπιμόνως, ὥστε νὰ γίνουσι διεθνεῖς συμβάσεις «Προστασίας τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας». Τὰ μουσικὰ ἔργα ἀπέβησαν παγκόσμιον κτήμα διὰ τοῦ ραδιοφώνου. Αἱ διεθνεῖς καλλιτεχνικαὶ ἐκθέσεις στηρίζονται ἐπὶ τοῦ κοινοῦ αἰσθητικοῦ κριτηρίου. Αἱ περιοδεῖαι μουσικῶν, χορευτῶν, θιάσων κατέστησαν μόνιμος θεσμός, διότι ἡ δίψα τοῦ κοινοῦ διὰ αἰσθητικὰς συγκινήσεις ὑπερεθνικῆς προελεύσεως εἶναι ἔντονος.

Τὸ *θεῖον* αἰσθάνονται πλέον κατὰ κοινὸν τρόπον ὅλοι οἱ λαοί, διότι διὰ τῆς μεταξύ των ἐπικοινωνίας ἀναγνωρίζουν ὑπάρχοντας κοινούς βασικοὺς πυρῆνας θρησκευτικότητος, διακρινομένους ἀπὸ τὰς ἐξ ἱστορικῶν λόγων διαφορὰς τῶν δογμάτων καὶ τῶν πίστεων. Οἱ δραματισμοὶ τοῦ Leibnitz περὶ μιᾶς «προσευχῆς» καταλλήλου δι' ἀνθρώπους οἰουδήποτε δόγματος καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ Lessing περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς θρησκευτικότητος αἱ ἀναπτυχθεῖσαι εἰς τὸν «Νάθαν τὸν σοφόν» ἐδείχθησαν ὡς ὀρθοί. Τὰ Ἑνωμένα Ἔθνη ἵδρυσαν ἐντὸς τοῦ Ὄργανισμοῦ τῶν «*ἕερδν τέμενος*» κοινὸν δι' ὅλους τοὺς ἀντιπροσώπους, εἴτε Χριστιανούς, εἴτε Ἰουδαίους, εἴτε Μωαμεθανούς, εἴτε Βουδδιστάς, εἴτε Φυσιολάτρας (1).

Ὁ Ἐγελος εἰς τὰς μεταφυσικὰς συλλήψεις τοῦ ἐδέχετο τὴν ὑπαρξιν ἐνός «Παγκοσμίου Πνεύματος», πέριξ τοῦ ὁποῦ ἴστανται

(1) Ὁ πληθυσμὸς τῆς γῆς ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν κατανέμεται ὡς ἑξῆς κατὰ ἑκατομμύρια :

Χριστιανισμὸς 741, Κινεζικαὶ λαϊκαὶ θρησκείαι 500, Ἰσλάμ 330, Βραχμανισμὸς καὶ παραλλαγαὶ τοῦ 320, Βουδδισμὸς (ἄνευ τῶν Κινέζων) 150, Πρωτογονικαὶ φυσικαὶ θρησκείαι 121, Σιντοϊσμὸς 21, Ἰουδαϊσμὸς 11,5. (Κατὰ Kroner, Die grossen nicht christlichen Religionen unserer Zeit. Stuttgart 1954).

«τὰ Πνεύματα τῶν λαῶν» ὡς ἐπὶ μέρους ὑποστάσεις. Ἡ θεωρητικὴ ἐκείνη κατασκευὴ ἀπέβη σήμερον πραγματικότης ἀλλὰ κατ' ἀντίθετον μορφήν. Τὰ ἐν τῇ ἱστορικῇ πορείᾳ ἐμφανισθέντα ἐπὶ μέρους πνεύματα, Ἑλληνικόν, Ἰουδαϊκόν, Ρωμαϊκόν, Χριστιανικόν, Εὐρωπαϊκόν, Ἀσιατικόν, συνενώνουν τὰ κοινὰ των στοιχεῖα πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ Παγκοσμίου πνεύματος.

Ἡ περὶ κόσμου βίωσις ἔλαβε σήμερον πλάτος καὶ βάθος ὅσον οὐδέποτε προηγουμένως. Τὸ ὑποστηριχθὲν ὑπὸ τοῦ ὕλισμοῦ, ὅτι ὅταν αὐξηθοῦν τὰ μέσα εὐζωΐας καὶ καταπολεμηθοῦν αἱ ἀσθένειαι θὰ παύσονται μεταφυσικαὶ ἀναζητήσεις, δὲν συνέβη, διότι τὸ πνεῦμα εἶναι τι αὐτόνομον.

3. Ἀρχαὶ χαρακτηρίζουσαι τὸ πνεῦμα.

Ἡ ὄντολογικὴ περιοχὴ τοῦ πνεύματος περιλαμβάνει ἴδια στοιχεῖα, τῶν ὁποίων φορεῖς εἶναι τόσον ἄτομα ὅσον καὶ ὁμάδες. Ἡ πορεία του ἐνεφάνισε κατὰ λαοὺς καὶ ἐποχὰς ποικίλας μορφάς. Παρὰ τὴν ποικιλίαν ὁμως ἀνευρίσκονται ἀρχαὶ γενικαὶ χαρακτηρίζουσαι πᾶν πνεῦμα. Αὗται εἶναι ἡ αὐτονομία, ἡ φωτεινότης, ἡ πληρότης, ἡ αὐτοεκδίπλωσις, ἡ διαβάθμισις, ἡ ἀθανασία.

Ἡ *αὐτονομία* ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν ὑπηρετεῖ τὴν συντήρησιν εἴτε τῆς ὁμάδος εἴτε τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' εἶναι ἡ σκοπιμότης ἄνευ σκοποῦ, τὸ πέραν τῆς ἀνάγκης, τὸ δυνάμενον καὶ νὰ λείψῃ, χωρὶς νὰ σβεσθῇ ἡ ζωὴ. Τοῦτο ἀναφαίνεται ἐν μέσῳ καὶ πολλῆς, ἀλλὰ καὶ ὀλίγης ὕλης, ἐν μέσῳ πλοῦτου, ἀλλὰ καὶ «εὐτελείας» κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἔκφρασιν. Τὸ πνεῦμα εἶναι μία ποιότης χαρακτηρίζουσα τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουσα τὴν ἀφετηρίαν της ἐν ἑαυτῇ καὶ οὐχὶ ἐκτὸς ἑαυτῆς.

Ἡ *φωτεινότης* συνίσταται εἰς τὸ ὅτι λαμβάνει χώραν ἐντός μας μία ἀναγνώρισις τῶν πνευματικῶν στοιχείων, ἀνάλογος πρὸς τὴν διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ὄρασιν τῶν ὕλικῶν πραγμάτων, μία ἀποκάλυψις περὶ βαθυτέρων συστατικῶν τοῦ εἶναι καὶ περὶ αἰσθήσεων τῆς ψυχῆς λεπτοτέρων. Ἡ ἀποκάλυψις ἔχει τὴν μεγίστην ἰσχύον της παρὰ τοῖς πνευματικοῖς ὁδηγοῖς, οἵτινες τὴν γνῶσιν τοῦ πνεύματος τὴν αἰσθάνονται ὡς ἐν χάρισμα, «θεῖα μοῖρα παραγιγνόμενον», ὡς μίαν ἔμπνευσιν, ὡς ἓνα φωτισμὸν αἰφνίδιον. Οὗτοι ὡς ἀποστολὴν των θεωροῦν νὰ γίνουν ὁδηγοὶ τῶν ἄλλων, νὰ «ἀνοίξουν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς των», νὰ ἀκτινοβολήσουν καὶ μεταδώσουν τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον εἶδον κατὰ τὴν πνευματικὴν των «ἀνάβασιν».

Ἡ *πληρότης* εἶναι τὸ γεγονός τῆς κατὰ πᾶσαν πνευματικὴν

ἀνθησιν ὑπάρξεως ὄλων τῶν στοιχείων τοῦ πνεύματος. Ταῦτα ἀλληλοδιεγείρονται, ἀλληλοεισδύουν καὶ ἀλληλοφωτίζονται, ὥστε νὰ ἐμφανίζεται συνεργία ὄλων εἰς ἐκάστην ἐπὶ μέρους δημιουργίαν, ἀφ' οὗ ἡ ρίζα ὄλων εἶναι μία. Ἡ πληρότης αὕτη ἀποβαίνει γνῶρισμα παντός μεγαλοφυοῦς προσώπου καὶ πάσης μεγάλης ἐποχῆς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ λόγος διακρίνει φαινόμενα καὶ καθιστᾷ σαφῆ τὴν ὑφὴν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπηρεάζει τὸν τρόπον ἀσκήσεώς της, τὸ ἦθος. Τὸ κάλλος ἐκφράζει παραστατικῶς τὰς γνωσθείσας ἀρχὰς καὶ ἀξίας. Τὸ θεῖον νοεῖται ὡς πηγὴ καὶ τῶν τριῶν τούτων, ἅτινα ἔχει ὁ ἄνθρωπος κατὰ μέθεξιν τῆς θείας φύσεως.

Ἡ αὐτοεκδίπλωσις ἔγκειται εἰς τὴν δυνατότητα ἀτόμων καὶ ὁμάδων, νὰ ἀνυψοῦνται πρὸς τὸ πνεῦμα οὐχὶ κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλ' ἐὰν ἀναπτύξουν αὐτοπροσπάθειαν. Ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ πρόγονοι ἔχουν ὑψηλὴν πνευματικότητα, αὕτη δὲν κληροδοτεῖται εἰς τοὺς ἀπογόνους μὲ τὸν αὐτοματισμὸν ποῦ παρέχονται τὰ ὕλικά ἀγαθὰ, ἢ τὰ βιολογικὰ γνωρίσματα. Ἡ πνευματικότης τῶν προγόνων μόνον ὡς κέντρισμα χρησιμεύει, ὥστε νὰ ἀναλάμψη ἐκ νέου ἔσωθεν ὁ σπινθὴρ τοῦ πνεύματος. Δὲν εἶναι ἀσύνηθες νὰ σβέννυται τὸ πνεῦμα εἴτε εἰς ἄτομα εἴτε εἰς λαούς, ὅταν λείψη ἡ προθυμία πρὸς αὐτοσυμβολήν.

Ἡ διαβάθμισις ἀναφαίνεται ἅμα τῇ παραλλήλῳ θεωρήσει ἐπιτευγμάτων πνευματικῶν, εἴτε ἀτόμων εἴτε ὁμάδων. Ἐχομεν τὰ μεγίστης σημασίας καὶ τὰ μικροτέρας τοιαύτης. Πᾶν ὄγιες ἄτομον βλέπει τὸ πνεῦμα, ὅπως βλέπει τὰ πράγματα, ἀφ' οὗ ἡ συνείδησις τοῦ τὸν πληροφορεῖ περὶ τῆς ὑπάρξεώς του. Ὅμως ἄλλα μὲν ἄτομα τὸ καθιστοῦν βίωμά των γόνιμον εἰς δημιουργίας, ἄλλα μιμοῦνται ἀπλῶς ὅ,τι παρήγαγον οἱ μεγάλοι καὶ συντηροῦν τὸ παραχθέν, ἄλλα ἀδιαφοροῦν τελείως δι' αὐτό. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὸ καταπολεμοῦν, γινόμενοι ἀντιπνευματικοί. Ἐκεῖθεν ἐκάστη προσωπικότης, ἕκαστος λαός, ἐκάστη γενεὰ ἀποκτᾷ τὴν ἰδικήν της ἀξίαν. Εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον βλέπομεν ἐκάστοτε ἄτομα ἀνώτερα ἢ κατώτερα, ἀλλὰ καὶ περιόδους ἀκμῆς πνευματικῆς ἢ πτώσεως. Τὸ πνεῦμα ἔχει εὐπάθειαν, ὑπόκειται εἰς πτώσιν, ὅπως καὶ πᾶν ἀνώτερον.

Ἡ ἀθανασία διαπιστοῦται κατὰ τὴν συνεχῆ ἀναγνώρισιν τῶν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας πραγματοποιηθεισῶν πνευματικῶν δημιουργιῶν. Αὗται ἅπαξ ἐπιτελεσθεῖσαι ἔχουν συνεχῆ ἀξίαν διὰ τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπότητος. Νοοῦνται ὡς αἰώνιον ἀπόκτημα τῆς θαυμαζόμεναι καὶ ἀκτινοβολοῦσαι συνεχῶς. Τὰ ἀνώτατα ἔργα τοῦ λόγου, τοῦ

ἦθους, τοῦ κάλλους, τῆς θρησκείας εἶναι ἔργα ἀθάνατα παρέχοντα εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὰς ομάδας ἐπαφήν μετὰ τὸ αἰώνιον.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀθανασίας διεπιστώθη ὑπάρχουσα ἤδη εἰς τὴν βιολογικὴν βαθμίδα, ὅπου τὰ εἶδη τείνουν νὰ μένουν ἀθάνατα παρὰ τὸ πρόσκαιρον τῶν ἀτόμων. Αἱ ἐθνικαὶ ομάδες αἰσθάνονται ἐπίσης ὡς αἴτημα τὴν ἀθανασίαν, πρὸς διασφάλισιν τῆς ὁποίας τὰ ἄτομα εἶναι πρόθυμα νὰ θυσιάζωνται. Καὶ ἐν ἑκάστον ἄτομον δύναται νὰ ἀποκτήσῃ βίωσιν ἀθανασίας διὰ τῆς ἐπαφῆς τοῦ μετὰ αἰώνιων ἔργων. Εἰς τὴν βίωσιν ταύτην ἀνευρίσκει καὶ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς του, καθιστάμενον ἰκανὸν νὰ ὑπερβῇ τὴν παροδικότητα καὶ χρονικότητα.

Τὸ θέμα τοῦτο τῆς βιώσεως τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ νοήματός της θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΣΙΟΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΝ ΝΕΟΤΕΤΑΝ ΕΡΕΥΡΑΣ

VI. Η ΥΠΑΡΞΙΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ

1. Ἡ ἔννοια τῆς ὑπάρξεως.

Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸ εἶναι καὶ τὰς περιοχὰς τοῦ λόγου τῆς ἐμφύτου τάσεως τῆς συνειδήσεώς, νὰ στρέφεται πρὸς τὸν ἔξω κόσμον, τὸν ὁποῖον ζητεῖ νὰ κατανοήσῃ. Ἡ συνείδησις ὁμως στρέφεται παραλλήλως καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῆς. Τοῦτον ὁμως δὲν τὸν γνωρίζει ὡς ἓν «ὄν» μεταξὺ τῶν ἄλλων, ταξινομούμενον εἰς μίαν περιοχὴν τοῦ εἶναι, ἀλλ' ὡς ὑπάρχοντα, ὡς ἔχοντα μίαν ἀρχὴν διὰ τῆς γεννήσεως, ὡς διερχόμενον ἀπὸ φάσεις ζωῆς, ὡς μέλλοντα νὰ καταλήξῃ ἀναγκαίως εἰς ἓν τέλος. Ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὸ θέμα τοῦ ὕπαρχειν ἐμφανίζεται ὁμοῦ μὲ τὸ θέμα τοῦ εἶναι, λαμβάνουσα κατὰ ἐποχὰς ποικίλας μορφάς.

Ὁ ὄρος ὕπαρξις δηλοῖ, ὅτι τι ἔχει ἀρχὴν, ἔχει δηλαδή τὸν χαρακτηριστῆρα τῆς χρονικότητος, τοῦ πεπερασμένου. Ὑπαρξιν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἔχει μόνον τὸ ἀτομικὸν τὸ «τόδε τι», τὸ «ἐν γενέσει ἢ φθορᾷ» (1).

Κατὰ τὴν ὕπαρξιν τὸ εἶναι λαμβάνει τύπους συγκεκριμένους. Καθὼς παρατήρουν οἱ Σχολαστικοὶ «quidquid existit determinato modo existit». Ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔννοιαν πρῶτος χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρον κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὁ Ἀβικένας (980—1036). Οὗτος τὴν ὕπαρξιν (existentia) ἐμφανίζει ὡς ἓν ἀπὸ τὰ τυχαῖα παρακολουθήματα (accidentia) τῆς οὐσίας, δι' ὃ καὶ ψέγεται ἀπὸ τὸν Ἀβερρόην (1126—1198), ὅστις δὲν δέχεται, ὅτι τὸ παροδικὸν καὶ τὸ μεταβαλλόμενον δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν οὐσίαν (2). Τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τούτων θὰ ἄρῃ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης (1227—1274), ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ παρατηρήσῃ, ὅτι ἡ ὕπαρξις δὲν εἶναι τυχαῖον παρακολουθήμα (accidens) τῆς οὐσίας, ἀλλὰ γέννημα τῆς οὐσίας. Ἡ οὐσία κατ' αὐτὸν εἶναι τὸ γενικόν, τὸ ὁποῖον ἐμπερικλείει δυνάμει τὴν γένεσιν τῆς ὑπάρξεως. Ὄντότητα, λέγει, ἔχει τὸ γενικόν, ἐνῶ ὕπαρξιν τὸ ἀτομικόν (3).

(1) Φυσικῆς ἀκροάσεως III, 6.

(2) Παράβ. *Gilson E.*, *L' être et l' essence*, Paris 1948, σ. 64, 67.

(3) *Summa Theologica* I, 3, 4.

Ὅμως πολὺ πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ὄρου ὑπαρξίς ἔχομεν ἀπασχόλησιν μὲ ταύτην ἐν τῇ προσπαθείᾳ νὰ ὀρισθῇ ὁ σκοπὸς καὶ τὸ νόημα τῆς γῆϊνης μας ζωῆς. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Προσωκρατικῶν ἀρχίζει τοῦτο. Ὁ Πυθαγόρας πρῶτος συνδέει τὸν τρόπον ἀτομικῆς ὑπάρξεως μὲ τὴν ἔπειτα μοῖραν τῆς ψυχῆς. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπίσης προβάλλει τὸν «καθαρμόν» ὡς τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεώς μας, τὸν καθιστώντα δυνατὴν τὴν ἀνόδον πρὸς τὸ θεῖον.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη κατὰ τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα ἔχει γενικὴν διάδοσιν ἐν Ἀθήναις ἐκφραζομένη ὄχι μόνον ἀπὸ φιλοσόφους, ἀλλὰ καὶ ποιητὰς. Ὁ Πίνδαρος θεωρεῖ τὴν γῆϊνην ὑπαρξίν ὡς ἐτοιμάζουσαν ζωὴν παραδείσου ἢ κολάσεως, ἀναλόγως τοῦ ἂν τις ἦτο εὐσεβῆς ἢ ἀσεβῆς (1). Ὁ Σωκράτης διδάσκει, ὅτι ἡ γῆϊνη ὑπαρξίς εἶναι ἡ παρέχουσα τὴν εὐκαιρίαν ἀνόδου ὑπὲρ τὸ «σωματοειδές» διὰ τῆς γνώσεως.

Μίαν πλήρη ἔκθεσιν περὶ τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεως θὰ ἐμφανίσῃ ὁ Πλατωνισμὸς, ἥτις θὰ ἔχη συνεχῆ ἀπήχησιν τόσον μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τῆς, ὅσον καὶ μεταξὺ τῶν πολεμίων τῆς. Αὕτη δέχεται μίαν πτώσιν τῆς ψυχῆς καὶ μίαν δυνατότητα ἀνόδου διὰ θεωρίας τοῦ ἀγαθοῦ, μίαν φυγὴν ἐκ τοῦ θνητοῦ στοιχείου δι' «ὁμοιώσεως τῷ Θεῷ» (2). Δέχεται ἀκόμη μίαν *Ἡμέραν κρίσεως*, καθ' ἣν ἕκαστος ὑποχρεοῦται «ὑπὲρ πάντων δίκην δεδωκέναι», μετὰ τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ «ἀρχὴ ἄλλης περιόδου», τῆς ὁποίας ὁ τύπος ὑπάρξεως ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ «παράδειγμα βίου», τὸ ὁποῖον ἕκαστος μόνος καὶ ἐλευθέρως ἐκλέγει (3). Αἱ ἰδέαι αὗται θὰ συναφθοῦν μὲ τὸν Χριστιανισμὸν, ὥστε νὰ ἀποτελέσουν μίαν ἐνιαίαν ὑπαρξιολογίαν μέχρι καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ πνεῦμα τοῦ Ἐμπειρισμοῦ θὰ

(1) «Τοῖσιν (εὐσεβέσι) λάμπει μὲν μένος ἀελίου τὰν ἐνθάδε νύκτα κάτω, φοινικορόδοις τ' ἐνὶ λειμώνεσσι προάστιον αὐτῶν καὶ λιβάνῳ σκιαρὸν καὶ χρυσέοις καρποῖς βεβριθός. Καὶ τοῖ μὲν ἵπποις γυμνασίοις τε, τοῖ δὲ πεσσοῖς, τοῖ δὲ φορμίγγεσι τέρπονται, παρὰ δὲ σφισιν εὐανθῆς ἄπας τέθαλεν ὄλβος ὁδμὰ δ' ἐρατὸν κατὰ χῶρον κίδναται αἰεὶ θύα μιγνόντων περὶ τηλεφανεῖ παντοῖα θεῶν ἐπὶ βωμοῖς».

Πινδάρου ἀπόσπ. 129.

«Ψυχαὶ δ' ἀσεβέων ὑπουράνιοι γαῖα ποτῶνται ἐν ἄλγεσι φονίοις ὑπὸ ζεύγλαις ἀφύκτοις κακῶν».

Ἀπόσπ. 132.

(2) Θεαίτ. 176 - 177, Φαίδ. 81 B.

(3) Πολιτ. 617 - 618.

ἀναζητήση τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν. Κατ' αὐτὸν «*ἡ γνῶσις εἶναι δύναμις*», ἥτις παρέχει κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ καθιστᾷ τὴν ὕπαρξιν μας πλουσίαν καὶ ἀσφαλῆ.

Παραλλήλως πρὸς τὸν Ἐμπειρισμὸν ἀνεπτύχθη ἔν πνεῦμα Ἄγνωστικισμοῦ, καθ' ὃτὸ θέμα περὶ τῆς μοίρας μας ὑπέρκειται τῶν γνωστικῶν μας δυνάμεων. Αὗται, ὡς ἐδίδασκεν ὁ Kant, εἶναι ὀργανωμένοι μόνον διὰ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, εἶναι περιορισμένοι. Τὸ θέμα τῆς ὑπάρξεως ἀνήκει μόνον εἰς τὴν πίστιν, τὴν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας γεννωμένην.

Ἄλλου τύπου Ὑπαρξιολογία ἦτο ἡ τῶν Ἀγγλῶν Ἐνορατικῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς κινήσεως τοῦ Ρωμαντισμοῦ ἀφ' ἑτέρου. Οἱ Ἐνορατικοὶ (Hutcheson, Shaftesbury, Ferguson) ἐδέχοντο, ὅτι ἔχομεν ἐσωτερικὰ ψυχικὰ αἰσθητήρια περὶ τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεως, ὅπως ἔχομεν ἐξωτερικὰ διὰ τὰς ἰδιότητες τῶν πραγμάτων. Οἱ Ρωμαντικοὶ (Lessing, Herder, Jacobi, Goethe) ἐθεώρουν τὸ συναίσθημα ὡς παρέχον ἄλλου εἴδους γνῶσιν διάφορον τῆς λογικῆς, ἐκφραζομένην διὰ ποιητικῶν συμβόλων καὶ παριστῶσαν τὰς λεπτοτάτας, ἀλλὰ καὶ βαθυτάτας ὑπαρξιακὰς βιώσεις. Διὰ τούτους ἡ συγκεκριμένη ζωὴ ἔχει τόσον μέγα συναισθηματικὸν πλοῦτον, ὥστε πρόβλημα περὶ καταφάσεως ἢ μὴ τῆς ὑπάρξεως δὲν τίθεται.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Θετικισμοῦ καὶ τοῦ Βιολογισμοῦ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀπεμακρύνθη τοῦ Ρωμαντισμοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ προεβλήθη ἡ ἀξιῶσις, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις τότε μόνον ἔχει πληρότητα καὶ δικαίωσιν, ὅταν ὅλαι αἱ ἀνάγκαι μας ἰκανοποιοῦνται δι' ἐξωτερικῶν ὕλικῶν μέσων καὶ ὅταν δημιουργοῦνται διαρκῶς νέαι. Ἡ θετικὴ γνῶσις μὲ τὰς ἐφαρμογὰς τῆς δημιουργεῖ, εἶπον, ἄφθονα ἀγαθὰ δι' ὅλους, ἐλαττώνει τὸν κόπον, σώζει ἀπὸ τοὺς πόνους τῶν ἀσθενειῶν, προφυλάσσει ἀπὸ τὰς αἰφνιδίους μεταπτώσεις τῆς τύχης δι' ἐκλογικέως τῆς πορείας τῆς ζωῆς καὶ γεννᾷ νέας συγκινήσεις. Ἡ ὕπαρξις μας τοιοῦτοτρόπως ὀργανωμένη ἔχει αὐτάρκειαν καὶ δὲν χρειάζεται μεταφυσικὰς ἐπεκτάσεις, ὡς συνέβαινε εἰς προηγούμενα χαμηλότερα στάδια τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀρχομένου τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἶχε πιστευθῆ, ὅτι ἡ ὀμαδικὴ ζωὴ, ἔπειτα ἀπὸ τὴν βοήθειαν ποῦ τῆς παρέσχεν ὁ Θετικισμὸς, ἔφθασεν εἰς τὸ κορύφωμα τῆς τελειώσεως. Ἡ ἔκφρασις «*ζῶμεν ἐν τῷ 20ῷ αἰῶνι*» ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ νὰ τονισθῆ, ὅτι μορφαὶ κατωτέρας ζωῆς, εἴτε ἀτομικῆς εἴτε ὀμαδικῆς εἶναι πλέον ἀδύνατοι, διότι τὸ ρεῦμα τῆς προόδου εἶναι ἀναντίστρεπτον. Ὅτε ὁμως ἠκολούθησαν τὰ πολεμικὰ γεγονότα τοῦ 1914—18 προεκλήθη μίᾳ ἀφύπνισις. Ὁ πόλεμος ἐκεῖνος εἶχεν 25 ἑκατομμύρια ἀνθρώπινα θύματα καὶ καταστρο-

φάς ἀγαθῶν εἰς κλίμακα ἀγνωστον προηγουμένως. Τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἠκολούθησαν κοινωνικαὶ ἀναστατώσεις, δικτατορῖαι καὶ τυραννίδες, ἐμφανίσασαι μεθόδους ἐπιβολῆς θεωρουμένας ὡς ὑπερβαθείσας. Ἐπίτασιν εἰς τὴν ἔκπληξιν προεκάλεσεν ὁ δεύτερος Πόλεμος τοῦ αἰῶνος, ὅστις παρουσίασε πράξεις ὁμαδικῆς καταστροφῆς καὶ ἀπανθρωπίας, ὀργανωμένας μὲ περίσκεψιν, προκαλέσας τὴν διάσεισιν τῆς περὶ μονίμου προόδου πίστεως.

Αἱ ἐντυπώσεις αὗται προεκάλεσαν ἀναθεώρησιν τῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως νεωτέρων ἀντιλήψεων καὶ παρώθησιν εἰς ἀναζήτησιν νέου τρόπου Φιλοσοφίας. Ἀνεγνωρίσθη, ὅτι τὸ ζῆν δέον νὰ ἐρευνηθῆται ἀπὸ ἐσωτερικῆς σκοπιᾶς, καὶ οὐχὶ μόνον ἐν συναρτήσει πρὸς ἐξωτερικὰ μέσα εὐζωίας. Ἡ τάσις αὕτη ἐνισχύθη καὶ ἀπὸ τὰς γενομένας ἐν τῷ μεταξύ διερευνήσεις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, τόσον γνωσιολογικῶς, ὅσον καὶ ψυχολογικῶς. Ὁμολογήθη ὅτι τόσον ὁ Θετικισμὸς, ὅσον καὶ ὁ Βιολογισμὸς καὶ ὁ Ὀρθολογισμὸς εἶναι ἀνεπαρκεῖς διὰ νὰ μᾶς δώσουν ἓνα ὑπαρξιακὸν προσανατολισμόν. Ἡ ὑπαρξις δέον νὰ σπουδάζεται κατὰ τὴν ἐνδοτάτην ὑφὴν τῆς. Ἀφετηρία δέον νὰ εἶναι αἱ μέριμναί τῆς, αἱ ἀγωνίαι τῆς, αἱ ἐλπίδες τῆς, αἱ ἀπογοητεύσεις τῆς, αἱ εὐτυχίαι καὶ ἀτυχίαι ποῦ περιλαμβάνει. Οὐχὶ τὸ γενικὸν τὸ συναγόμενον μὲ τὴν λογικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ τὸ ἀτομικόν, ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία, ὅπως τὴν γνωρίζει ἕκαστος κατὰ τὰς περιπετείας του, θὰ μᾶς ἀποκαλύψῃ τὸ νόημα τῆς ζωῆς κατὰ πρῶτον, καὶ τοῦ εἶναι ἐν συνεχείᾳ.

2. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Φιλοσοφίας τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ σύγχρονος Φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως ἢ Ὑπαρξισμὸς (Existentialismus) ἔχει ὡς πρόδρομόν τῆς τὸν Δανὸν Θεολόγον καὶ Φιλόσοφον Kierkegaard (1813 - 1855), ἀγνοηθέντα παρὰ τῶν συγχρόνων του ἀλλ' ἀποκτήσαντα κατὰ τὴν γενεάν μας ἐπικαιρότητα. Οὗτος εἶχεν ὑποστῆ πολλὰς ψυχικὰς ταλαντεύσεις κατὰ τὴν ἀτομικὴν του ζωὴν. "Ὅταν ἐσπούδαζε Φιλοσοφίαν, ἔμενεν ἀνικανοποίητος ἀπὸ τὸν Πανλογισμὸν τοῦ διδασκάλου του Ἐγέλου. "Ἐβλεπεν, ὅτι πλὴν τῆς νοήσεως, ἡ ὁποία μᾶς παρακινεῖ πρὸς θεωρίαν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ὑπάρχει καὶ ἡ τάσις πρὸς εὐτυχίαν, ἡ ὁποία μᾶς θέτει ἀντιμέτωπους πρὸς τὴν ἴδιαν μας ὑπαρξιν. Ἡ αὐτοσκοπία, ἔλεγεν, εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς γνώσεως. Πρέπει νὰ ἐκκινήσω ἀπὸ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἑαυτοῦ μου διὰ νὰ γνωρίσω τὸν κόσμον. Ἡ ἀντικειμενικὴ γνώσις δέον νὰ φωτίζεται ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν μου πείραν. Τῆς ἀτομικῆς μου δμως πείρας χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἀβεβαιότης, ἡ ταλάντευσις με-

ταξὺ ἀντιθέσεων, ἡ ὁποία εἰς τὴν πλήρη ἐκδίπλωσιν της λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ἀγωνίας καὶ ἀπελπισίας (1).

Ὁ Kierkegaard ἐτροποποίησε τὴν Ἑγελιανὴν διαλεκτικὴν, ὅπως εἶχον πράξει καὶ ἄλλοι μαθηταὶ τοῦ Ἑγέλου. Τὸ διαλεκτικὸν σχῆμα «θέσις—ἀντίθεσις—σύνθεσις» τὸ προσήρμοσεν εἰς τὴν ἀτομικὴν ἐσωτερικὴν του πεῖραν καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν μορφήν «εἴτε—εἴτε» (Entweder—Oder). Ἡ ἀποψις, λέγει, ἢ ὅλως ἀντίθετος ἐκείνης τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζω δὲν παύει νὰ εὐρίσκη ἐντός μου μίαν συνηγορίαν. Ὑπαρξίς σημαίνει ἐκλογή. Ἐκλογή ὅμως χωρὶς ἀγωνίαν δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀγωνία εἶναι τὸ γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ὑπάρξεώς μας. Προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν ὡς δυνατότητα δράσεως καὶ ζωῆς. Εἶναι κάτι διάφορον ἀπὸ τὸν φόβον πρὸ τοῦ συγκεκριμένου κινδύνου. Μόνον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γνῶρισμα. Τὸ ζῶον ζῆ χωρὶς ἀγωνίαν, διότι οὔτε ἐκλέγει, οὔτε ἐλεύθερον εἶναι (2). Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὁποίου νὰ μὴ βλέπωμεν μίαν ἀνησυχίαν, μίαν ταραχήν, μίαν δυσαρμονίαν. Ταῦτα γεννῶνται ἐκ τῆς ἀγωνίας πρὸ τῶν δυνατοτήτων ποῦ ἡμπορεῖ νὰ ἐμφανίσουν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, ὡς καὶ ἐκ τῶν ταλαντεύσεων εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται ἔσωθεν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ (3).

Αἱ ἰδέαι τοῦ Kierkegaard δὲν ἔτυχον προσοχῆς, διότι ἐκηρύχθησαν εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Θετικισμὸς ἐκυριάρχει καὶ ἡ Φυσιοκρατία προέβαλλεν ὑπεροπτικὴν διὰ τὰ ἐπιτεύγματά της, τὰ γεννῶντα αἴσθημα ἀσφαλείας καὶ σταθερότητος ἐναντι τῆς ζωῆς. Ἡ πτυχή ὅμως τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς ποῦ ἐπρόσεξεν ὁ Kierkegaard ἀνεσύρθη πλήρως μετὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ αἰῶνος μας, ἡ δὲ θεώρησις αὕτη ἐγενικεύθη, διότι τὰ γεγονότα εἶχον προετοιμάσει τὸ ἔδαφος.

Τὸ πρόβλημα περὶ τῆς οὐσίας τῆς ὑπάρξεως ἔθεσεν ἐκ νέου κατὰ τὸ 1926 ὁ Heidegger, καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Freiburg, μὲ τὸ ἔργον του «*Εἶναι καὶ Χρόνος*». Ὁ Heidegger ἦτο μαθητῆς καὶ διάδοχος τοῦ Husserl, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Φαινομενολογίας. Ἐνῶ ὁ Husserl ἐδίδασκεν, ὅτι πρέπει νὰ συλλαμβάνωμεν τὸ βάθος τῶν φαινομένων θέτοντες ἐν παρενθέσει πᾶν τὸ δευτερεῦον καὶ παροδικόν, ὁ Heidegger τονίζει, ὅτι τὰ φαινόμενα πρέπει νὰ εἶναι μόνον ἢ

(1) Τὰς ἰδέας του ἀνέπτυξεν εἰς σειρὰν δημοσιευμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικώτερα εἶναι τὰ ἐξῆς: «*Ἡμερολόγιον*», «*Ἐναλλαγὴ*», «*Φόβος καὶ τρόμος*», «*Ἡ ἰδέα τῆς ἀγωνίας*», «*Υστερόγραφον εἰς Φιλοσοφικὰ ψιχία*», «*Ἐγχειρίδιον ἀπελπισίας*», «*Ἀσθένεια πρὸς θάνατον*».

(2) Kierkegaard S. Der Begriff der Angst, Jena 1923, σ. 36, 110.

(3) Τοῦ αὐτοῦ, Die Krankheit zum Tode, Jena 1924, σ. 19.

άφετηρία της σκέψεώς μας. Φαινόμενον είναι τὸ δεικνύμενον, τὸ ἀποκαλυπτόμενον, τὸ ὁποῖον ὁμως δεικνύει ἑαυτὸ ὡς περιοδικῶς ἀλλάσσον. "Ὅπισθεν τῶν φαινομένων εἶναι τὰ ὄντα, τὰ διαρκούντα. Τὸ εἶναι νοεῖται ὡς τὸ ὑπερβαῖνον τὰ φαινόμενα (1). Ὀντολογία μόνον ὡς Φαινομενολογία τοῦ τύπου τούτου εἶναι δυνατὴ (2). Δέον ὁμως νὰ ἐξετάζω ὄχι μόνον τὰ φαινόμενα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ὕπαρξίν μου. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐξετάζεται εἰς τὴν συγκεκριμένην καὶ πλήρη ταλαντεύσεων καθημερινὴν του ζωὴν, εἰς τὴν ἐπαφὴν του μὲ τοὺς ἄλλους, εἰς τὴν συνάντησίν του μὲ τὰς περιστάσεις καὶ εἰς τὴν ἀπήχησιν ποὺ ἔχουν αὐταὶ ἐν τῇ συνειδήσει του.

Κατὰ τὸν Heidegger ἐὰν συλλάβω τὸ νόημα τῆς ὑπαρξεως, τότε θὰ συλλάβω καὶ τὸ νόημα τοῦ εἶναι (3). Δέον νὰ ἐξετάζω κατὰ πρῶτον τὸ εἶναι τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ὡς κάτι συγκεκριμένον καὶ μοναδικόν. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι κλειστὴ ὄντοτης καὶ μονάς χωρὶς παράθυρα, ἀλλ' ἔχει συγκεκριμένην ὕπαρξιν ἐν τῷ κόσμῳ μὲ τοπικὰς καὶ χρονικὰς σχέσεις (Dasein). Ἡ καθημερινὴ ζωὴ (Alltäglichkeit) μὲ θέτει πρὸ ἐναλλασσομένων περιστάσεων, ἐναντι τῶν ὁποίων εἶμαι ἠναγκασμένος, εἴτε τὸ θέλω εἴτε ὄχι, νὰ λάβω μίαν ἀπόφασιν. Αὕτη ὡς ὕπαρξις μὲ πληροφορεῖ περὶ τῆς ὕφης τοῦ εἶναι, ἔχουσα ἐν προβάδισμα ἐναντι τῆς οὐσίας.

Οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ὕπαρξις του, ἥτις δὲν εἶναι κάτι τὸ σταθερὸν καὶ πλήρως καθωρισμένον, ἀφοῦ συστατικὰ τῆς στοιχεῖα εἶναι ἡ δυνατότης, ἡ μέριμνα, ἡ ἀνησυχία. Ἡ δυνατότης ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ ὕπαρξις μου δύναται νὰ λάβῃ ποικίλας μορφὰς ἢ κατευθύνσεις. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς περιστάσεις (Situationen), ἀπὸ τὸν προσδιορισμὸν ποῦ θὰ ἀσκήσουν ἐπ' ἐμοῦ τὰ ἄλλα ἄτομα, ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις ποῦ θὰ λάβω πρὸ ἐκάστης περιστάσεως. Ἡ μέριμνα (Sorge) γεμίζει τὴν ὕπαρξίν μου (4). Αὕτη συχνὰ ἐπιτείνεται καὶ καθίσταται ἀγωνία (Angst) πρὸ τῆς ζωῆς. Τὴν ὕπαρξίν μου συνοδεύει ἡ ἀντίληψις τοῦ φόβου ἀποτυχίας, τῆς ἀτελείας, ἀκόμη καὶ τῆς ἐνοχῆς.

Παραλλήλως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἡ ὕπαρξις μας συνοδεύεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν τῆς χρονικότητος (Zeitlichkeit). Εἴμεθα ὑπὸ τὴν ροὴν τοῦ χρόνου. Ἡ συνείδησις τῆς παροδικότητος μᾶς γεννᾷ τὴν

(1) Heidegger M., Sein und Zeit, Halle 1927, σ. 28, 38.

(2) Αὐτόθι σ. 35, 37.

(3) Αὐτόθι σ. 12-13.

(4) Αὐτόθι σ. 182.

ἀντίληψιν περὶ *θνητότητός* μας (das Sein zum Tode). Ἔχομεν τὴν συνείδησιν, ὅτι εἴμεθα πρόσκαιροι, ὅτι ὑποκείμεθα εἰς τὸν θάνατον. Ἄνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀπειλούμεθα ἀπὸ τὴν διακοπὴν τῆς ὑπάρξεώς μας. Εἴτε ὁμολογουμένως, εἴτε ἀνομολογῆτως ἢ μνήμη θανάτου εἶναι παροῦσα εἰς ὄλους. Ἄλλως τε τοῦτο μᾶς τὸ ὑπενθυμίζει συνεχῶς ὁ θάνατος τῶν γνωστῶν μας (1).

Ἀναλόγους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ προβαδίσματος τοῦ Ὑπάρχειν ἔναντι τοῦ εἶναι ἀνέπτυξε καὶ ὁ Γερμανὸς Φιλόσοφος Jaspers διὰ τοῦ τρίτου βιβλίου τοῦ «Φιλοσοφία» τὸ 1932, ὅπου τονίζει, ὅτι τὸ εἶναι μόνον ὡς ὕπαρξις (Existenz) μοῦ εἶναι γνωστόν. Ὅταν γίνῃ ἀντικείμενον διαλύεται καὶ ἐκμηδενίζεται. Ἡ ὕπαρξις, λέγει, μὲ θέτει πρὸ περιστάσεων, αἵτινες μὲ ἀναγκάζουν νὰ λάβω θέσιν. Συνήθως ἡ ὕπαρξις ἐμφανίζεται ὡς δυσαρέσκεια, ὡς ὀδύνη, ὡς ἀγῶν, ὡς ἀποτυχία. Ἀκριβῶς αἱ καταστάσεις αὗται μὲ πιέζουν νὰ ζητήσω διασάφησιν τῆς ὑπάρξεώς μου. Εἰς αὐτὴν εὐρίσκω καταστάσεις παροδικάς, τὰς ὁποίας ὑπερβαίνω καὶ καταστάσεις ὁριακὰς (Grenz - Situationen), τὰς ὁποίας δὲν δύναμαι νὰ ὑπερβῶ, ὅπως εἶναι ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος.

Ἡ πορεία τῆς ὑπάρξεώς μου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις μου. Ἡ ἀπόφασις ἐκάστου εἶναι κάτι τὸ μοναδικόν καὶ δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ ἀντικειμενικὴν γνώσιν. Διὰ τῶν ἀποφάσεων δημιουργεῖται ἡ προσωπικότης, τῆς ὁποίας συστατικὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ ἱστορικότης καὶ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ἄλλων. Ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἕναρξις, τὴν ὁποίαν οὐδὲν γινώσκειν προσδιορίζει, διότι γνώσις σημαίνει προσδιορισμός, καταπίεσις. Ἡ ὕπαρξις ἱκανοποιεῖται ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην ζωὴν, πραγματοποιεῖ τὸ εἶναι τῆς διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τῆς μοίρας τῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικότητά της καὶ μοναδικότητά της. Ἡ ἐλευθερία μου κατὰ τὴν ὕπαρξιν ἀναζητεῖ μίαν ἄλλην ἐλευθερίαν πρὸς τὴν ὁποίαν νὰ δύναται νὰ ἀντιταχθῇ, ἢ μετὰ τῆς ὁποίας νὰ δύναται νὰ ἐνωθῇ ἐναλλάξ εἰς τὴν ροὴν τοῦ χρόνου. Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη πρὸς τὰ ἄλλα ἐγὼ εἶναι μίαν ὑπέρβασιν, εἶναι ἡ πρώτη ὑπέρβασιν (Transzendenz) τὴν ὁποίαν γνωρίζω. Ἡ ἐλευθερία μοῦ παρέχει καὶ μίαν ἄλλην πληροφορίαν. Συχνὰ εἰς τὰς ἀποφάσεις μου βλέπω τὴν ἀποτυχίαν. Καὶ αὕτη μοῦ γεννᾷ μίαν παρώθησιν ὑπερβάσεως τῆς ἀτελείας μου.

Τὸ στοιχεῖον δηλαδὴ τὸ διακρίνον τὴν Ὑπαρξιολογίαν τοῦ Jaspers ἀπὸ τὴν τοῦ Heidegger εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ περὶ ὑπερβάσεως.

(1) Αὐτόθι σ. 17, 234.

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως» τοῦ 1938 τονίζει, ὅτι ἡ ὑπαρξις μὲ ὀδηγεῖ μόνη τῆς εἰς τὴν ὑπέρβασίν τῆς, εἰς τὴν παραδοχὴν ἑνὸς ἀνωτέρου νοήματος (1). Αὕτη μὲ τὴν ἀνησυχίαν, μὲ τὴν ἀγωνίαν καὶ μὲ τὰς περιστάσεις τοῦ γεννᾷ ἕνα φωτισμόν, μίαν πίστιν περὶ ὑπερβάσεώς τῆς. Ὁ φωτισμὸς οὗτος εἶναι μία βουλευτικὴ ἐκδήλωσις, μία ἀπόφασις ὑπεύθυνος (Entscheidung) καὶ οὐχὶ μία ἀπλὴ νοητικὴ πρόσληψις. Εἶναι μία κατάφασις, ἡ ὁποία προσδιορίζει ὀλόκληρον τὴν ὑπαρξιν ἐκάστου, ὡς βλέπομεν εἰς τὰ πρόσωπα ποῦ θνήσκουν ὑπὲρ τῆς πίστεώς των.

Οἱ Heidegger καὶ Jaspers εἶναι οἱ κύριοι εκπρόσωποι τῆς Γερμανικῆς Ὑπαρξιολογίας, αἱ δὲ ἰδέαι των, ἀναπτυχθεῖσαι καὶ δι' ἄλλων συγγραφῶν των πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν, ἐσχολιάσθησαν ποικιλοτρόπως προκαλέσασαι τὴν ὄλην φιλοσοφικὴν κίνησιν τοῦ Ὑπαρξισμοῦ ὅχι μόνον εἰς τὴν Γερμανίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας χώρας.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου καὶ ἰσως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν γεγονότων τοῦ ἔντονα ὑπαρξιολογικὰ ρεύματα ἀνεφάνησαν ἐν Γαλλίᾳ λαβόντα πλείονας μορφάς.

Ὁ Sartre εἴλκυσε πρῶτος τὴν προσοχὴν τοῦ εὐρυτέρου κοινοῦ πρὸς τὴν Ὑπαρξιολογίαν, διότι δὲν ἐδημοσίευσε κυρίως ἔργα φιλοσοφικά, ἀλλὰ γράφει θεατρικὰ ἔργα καὶ μυθιστορήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐμφανίζει τοὺς ἥρωάς του ἀναπτύσσοντας σκέψεις ὑπαρξιολογικὰς καὶ λαμβάνοντας ἐμπράκτως θέσιν ὑπὲρ αὐτῶν. Εἶναι λογοτέχνης ζητῶν νὰ φιλοσοφήσῃ.

Συστηματικῶς ἐκθέτει τὰς ἰδέας του ὁ Sartre εἰς τὸ καθαρῶς φιλοσοφικὸν σύγγραμμά του «*Τὸ εἶναι καὶ τὸ Μηδέν*». Κατ' αὐτὸ ἡ ἡ σημερινὴ Ὀντολογία ἐξαντλεῖται μὲ τὴν Φαινομενολογίαν. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ σειρά τῶν φαινομένων ποῦ τὸ παρουσιάζει. Μόνον φαινόμενα ὑπάρχουν καὶ ὅχι οὐσίαι (êtres - en-soi) (2). Οὐσία εἶναι ἕν ἀπλοῦν ὄνομα συνδέον τὰς διαδοχικὰς μεταβολάς. *Τὰ πράγματα τὰ κατασκευάζω ἐγὼ μὲ τὰ ὀνόματα ποῦ τοὺς δίδω.* Πᾶσα ἐμφάνισις σταθερότητος ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης εἶναι τι αὐθαίρετον. Μόνον ἀλλαγὴ ὑπάρχει. *Ὅλα προέρχονται ἀπὸ τὸ μηδέν καὶ ἐπανέρχονται εἰς τοῦτο.* Ἐκ τοῦ μηδενὸς ἀνακύπτει κάτι τὸ γλοιῶδες, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐνδιάμεσον μεταξὺ τοῦ μηδενὸς καὶ τοῦ ρευστοῦ. Μόνον παροδικῶς ὑπάρχει κάτι τὸ σταθερόν (3).

(1) Jaspers K., Existenzphilosophie, Berlin 1938, σ. 61, 75.

(2) Sartre J. P., L' être et le néant, 9e éd. Paris 1943, σ. 11.

(3) Αὐτόθι σ. 699 - 700.